

Din Fenomenolojisinin Paradigmatik Özellikleri*

Paradigmatic Features of Phenomenology of Religion

Şevket Özcan**

Özet

Din Fenomenolojisi, araştırmacının/fenomenoloğun ön yargılarını paranteze alarak ve inananın bakış açısına odaklanarak veya empati yöntemini kullanarak, inananın dini pratik ve tecrübesini anlamayı amaçladığı ve bu doğrultuda hareket ettiği bir disiplini ifade eder. Din Fenomenolojisinin özel bir disiplin anlamında kurucusu, Hollandalı bilim adamı Chantepie de la Saussaye (1848-1920) kabul edilir. Son dönemlerde Din Fenomenolojisi, Dinler Tarihinden bağımsız ve özgün bir disiplin olarak anlaşılmakta ve dinde ortaya çıkan tüm fenomenleri sistematik ve karşılaştırmalı bir şekilde kategorize eden, onları “anlamaya” ve “yorumlamaya” çalışan bir disiplin olarak algılanmaktadır. Ancak Din Fenomenolojisinin temel özelliklerini ortaya koymak oldukça zordur. Çünkü ortaya çıkışından günümüze din fenomenoloğu kadar Din Fenomenolojisi olduğu genel kanaati din bilimcilerince kabul edilir. Ancak Din Fenomenolojisinin din bilimcilerinin üzerinde büyük ölçüde ittifak ettiği epoche, empati ve eidetik vizyon yöntemlerini kullanmak gibi bazı özelliklerinin mevcut olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda bu makalede, Din Fenomenolojisinin paradigmatik özellikleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Din, Fenomenoloji, Epoche, Empati, Eidetik Vizyon

Abstract

Phenomenology of Religion refers to a discipline in which researcher seeks to understand the religious practice and experience of the believer by taking the

* Bu makale Şevket ÖZCAN tarafından, Prof. Dr. Durmuş ARIK danışmanlığında hazırlanan “Ninian Smart ve Din Fenomenolojisi” (Ankara Üniversitesi SBÜ- 2016) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ozcan.sevket06@gmail.com.

broad prejudices in brackets and focusing in the perspective of the believer or using the method of empathy. Dutch scientist Chantepie de la Saussaye (1848-1920) is seen as the founder of a particular discipline of Phenomenology of Religion. Recently, Phenomenology of Religion has been perceived as an independent and original discipline from the History of Religions and is perceived as a discipline that categorizes all the phenomena that emerged in the system in a systematic and comparative way, to “understand” and “interpret” them. However, it is difficult to put forward the basic features of Phenomenology of Religion. Because the general view that Phenomenology of Religion is as much as phenomenologist of religion until today is accepted by religious scholars. On the other hand, it can be said that there are some features of Phenomenology Religion, such as epoche, empathy and the use of eidetic vision methods, which are largely allied with religious scholars. In this respect, this article deals with the paradigmatic features of the Phenomenology of Religion.

Keywords: Religion, Phenomenology, Epoche, Empathy, Eidetic Vision.

Giriş

Günümüz dünyasında farklı toplum ve kültüre mensup milyarlarca insan kendisini “dindar” (herhangi bir dine inanan) şeklinde tanımlamaktadır. Bu nedenle farklı toplumlar ve insanlar arasında Tanrı, ruh, cennet, kurtuluş, günah ve kötülük gibi kelimelerin de içerisinde yer aldığı ortak bir dil teşekkül etmektedir. Dolayısıyla insanların dine ve dîni olana ait inançlarının tam olarak ortaya konabilmesi ve anlaşılabilmesi için eleştirel düşünceye ağırlık veren bilimsel disiplinlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu disiplinlerden birisi olma iddiası taşıyan Din Fenomenolojisi, dini ve dîni olanı yani “kutsalın tezahürleri”ni anlamaya çalışan bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır.

Genel olarak din bilimcileri Din Fenomenolojisini 20. yüzyılın dine yönelik en önemli disiplinlerinden birisi olarak görürler. Ancak pek çok araştırmacı veya okur Dinler Tarihi, Din Antropolojisi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi ve Din Felsefesi gibi disiplinler hakkında az ya da çok bilgi sahibi olmasına rağmen, bu kişilerin çok azı Din Fenomenolojisi-

nin anlamı veya nasıl bir disiplin olduğu noktasında yeterli bilgiye sahiptir.¹

Din Fenomenolojisi 20. Yüzyılın ilk dönemlerinde felsefi yaklaşımların başlıcalarından biri olan Felsefi Fenomenoloji'nin ortaya çıkışıyla, dini/dinleri araştırmak için kullanılan en etkili modern disiplinlerden birisi olmuştur. Bilimsel konumuyla ilgili itirazlar olsa da bilim adamları genellikle Din Fenomenolojisini, genel anlamda modern, sistematik ve bilimsel Din İncelemesi/Çalışması olarak tanımlanan *Religionwissenschaft* alanı içerisinde yer alan bir disiplin veya yaklaşım olarak tanımlar.² İskoçyalı din bilimcisi James L. Cox (1945-...), Dini Araştırmaları teoloji ve sosyal bilimler arasında bir yere konumlandırırken Din Fenomenolojisinin onun gelişmesinde önemli bir role sahip olduğunu vurgular.³

Din Fenomenolojisi, dini/dinleri ve dini fenomenleri anlama adına önemli bir görev üstlenmiş, “Din nedir?” ve “Fenomenoloji nedir?” sorularına verilen cevaplar üzerine temellendirilmiş bir disiplindir. Bu bağlamda öncelikle Din Fenomenolojisinin odak noktasını oluşturan fenomen terimi ele alındığında, Grekçe “*phaino*” fiilinin pasif hali “*phainomai*” kelimesinin isim hali olan “*phainomenon*” kelimesinden türediği görülür. Grekçe kökeni “*pha-*” olan bu kelime “ışık saçmak, karanlığı aydınlatmak, gösterişli olmak, güzel, seçkin, kendini gösteren şey, gözükten şey ve tezahür etmek” gibi anlamları ifade eder.⁴ Fenomenoloji ise gerçekliğin doğasıyla ilgili tasvirler sunmaktan ziyade gerçekliği bilme yolunu araştırma amacı taşıyan fenomen bilimidir.⁵

Fenomenoloji görünümünün doğası hakkında bazı sorular sorar: Bir şey görüldüğü zaman kendisini tanımlayabileceğimiz genel özelliklere

¹ Douglas Allen, “Phenomenology of Religion”, *The Routledge Companion to the Study of Religion*, Ed. John R. Hinnells, New York: Routledge, 2005, s.182.

² Allen, “Phenomenology of Religion”, s. 185.

³ James L. Cox, *A Guide to the Phenomenology of Religion: Key Figures, Formative Influences and Subsequent Debates*, New York: The Continuum International Publishing Group, 2006, s. VII.

⁴ Bkz. Thomas Ryba, “Phenomenology of Religion”, *The Blackwell Companion to the Study of Religion*, Ed. Robert E.Segal, UK: Blackwell Publishing, 2006, s. 93; Cox, *Kutsalı İfade Etmek: Din Fenomenolojisine Giriş*, Çev. Fuat Aydın, İstanbul: İz Yay., 2004, s. 38; Allen, “Phenomenology of Religion”, s. 186; “Din Fenomenolojisi”, Çev. Mehmet Katar, *AÜİFD*, c. XXXV, 1996, s. 438; Michael Lewis&Tanja Staehler, *Phenomenology: An Introduction*, New York: Continuum International Publishing Group, 2010, s. 1.

⁵ Cox, *Kutsalı İfade Etmek*, s. 38; Lewis&Staehler, *Phenomenology*, s. 1.

sahip midir? Görünümün bir özü var mıdır? Dolayısıyla fenomenoloji sadece görünümle değil aynı zamanda bunların nasıl ortaya çıktığıyla da ilgilenir.⁶ Fenomenoloji teriminin hem felsefi hem de felsefi olmayan bir yönü vardır. Tabii bilimlerde (özellikle fizikte) ve din bilimcilerinin dini fenomen gruplarını oluşturdukları karşılaştırmalı din çalışmasında karşılaşılan fenomenoloji, felsefi olmayan fenomenolojiyi ifade eder.⁷

Felsefi Fenomenolojiden Din Fenomenolojisine Gelişen Süreç

Fenomenoloji teriminin kaynağı noktasında tartışmalar mevcut olmakla birlikte, bu terimi felsefi anlamda ilk defa Alman filozof ve matematikçi Johan Heinrich Lambert'in (1728-1777), *Neues Organon* (1764) adlı eserinde, Kant ve Hegel'in çizgisinde ve Platon'un değişen görüntüler kavramına atıfta bulunacak şekilde, görüntülerin nasıl hakikate ulaştırılabileceğini açıklamak için kullandığı kabul edilir.⁸ Felsefi Fenomenoloji'nin felsefi bir harekete dönüşmesinden önce, fenomenoloji teriminin filozoflarca farklı tarzlarda kullanılması, Felsefi Fenomenoloji'nin bilimsel bir yapı olarak şekillenmesi için belirli bir zemin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu filozoflardan birisi olan Alman filozof Kant (1724-1804), 18. yüzyılın sonlarında, tecrübe verileri hakkında önemli analizler yaparak "*numen- fenomen*" ayrımını ortaya koymuştur. Onun ayrımına göre *numen*, yalnız akıl ile idrak edilen ve zihinlerden bağımsız bir şekilde var olan şeyleri; *fenomen*, görünen ve zihinlerce oluşturulan şeylerin verilerini ifade eder. Aynı şekilde bu ayrım dini fenomenlerle, onların ötesindeki kendinden olan dini gerçeklik arasında da vardır.

Fenomenler rasyonel, bilimsel ve objektif bir şekilde incelenebilir. Din bilimcisi Douglas Allen (bu durumu, frizbinin (*fenomen*) niçin belli bir mesafeye belirli bir yönde ve hızda atıldığıyla ilgili nedensel bir açıklaması olmasına rağmen, Tanrı (*numen*) hakkında mekan ve zaman açısından nedensel bir açıklamasının olmamasıyla izah eder.⁹

⁶ Lewis&Stahler, *Phenomenology*, s. 1.

⁷ Allen, "Phenomenology of Religion", s. 186; "Din Fenomenolojisi", s. 438.

⁸ Bkz. Gavin Flood, *Beyond Phenomenology: Rethinking the Study of Religion*, London: Cassell, 1999, s. 91- 92; Cox, *A Guide to the Phenomenology of Religion*, s. 9; Allen, "Din Fenomenolojisi", s. 439; Ariel L. Molendijk, *The Emergence of the Science of Religion in the Netherlands*, Leiden, Boston: Brill, 2005, s. 27- 28.

⁹ Allen, "Phenomenology of Religion", s. 186, "Din Fenomenolojisi", s. 439.

Felsefi Fenomenoloji'yi etkili şekilde kullanan diğer bir filozof Alman asıllı Hegel'dir. Hegel'in (1770-1831) felsefesi, "Evrrendeki her şey, dünya tarihi boyunca yalnızca hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan aşkın bir varlığa yönelen salt/objektif zihin aracılığıyla anlaşılabilir." şeklinde özetlenebilir.¹⁰ Kant'ın numen-fenomen ayrımıyla ilgili değerlendirmelerde bulunan Hegel, *Phenomenology of Spirit, 1807* (Ruhun Fenomenolojisi) adlı eserinde, fenomenolojiyi ruhun görünümelerini ve tezahürlerini incelemek suretiyle onun özünü tanımaya yardımcı olan bir bilim olarak tasvir eder.¹¹

Felsefi Fenomenoloji'ye önceki dönemlerde atıflar bulunmasına rağmen, fenomenolojik hareketin kurucusu ve en etkili filozofu hiç şüphesiz Alman Filozof Edmund Husserl (1859-1938) kabul edilir.¹² Akademik hayatına matematikçi olarak başlayan daha sonra felsefeyle ilgilenen Husserl, Almanya'da Göttingen Üniversitesinde çalışmış ve farklı üniversitelerde pek çok fenomenoloğun yetişmesine öncülük etmiştir. Husserl'in fenomenolojisini takip eden ve yaygınlaştıran filozoflar arasında Martin Heidegger (1889-1976), Jean Paul Sartre (1905-1980) ve Maurice Merleau-Ponty (1908-1961) gibi isimler zikredilebilir.¹³

Fenomenolojiyi, tasviri bir bilgi teorisi olarak tanımlayan Husserl,¹⁴ hakikatin bilgisini keşfetmek için tamamıyla bilimsel bir yöntem ortaya koymaya çalışmış ve bu amaçla "fenomenolojik redüksiyon" olarak isimlendirdiği bir yöntem kullanmaya başlamıştır.¹⁵ Bu yöntem, dünyadaki her şeyin sadece fiziksel tezahürlerle değil aynı zamanda insan tecrübesinin/bilincinin de işe koşulması yoluyla açıklanmasını ifade eder. Bu yöntem içerisinde Husserl'in kullandığı bazı kavramlar fenomenolojinin temel kavramları haline gelmiştir. Bu kavramlardan önde geleni ve Husserl'in fenomenolojik yönteminin ilk ögesi hakikatin araş-

¹⁰ R. H. Popkin&A. Stroll, *Philosophy: Made Simple*, London: Heinemann, 1986, s. 147.

¹¹ G. W. F. Hegel, *Phenomenology of Spirit*, Translated by, A.V. Miller, Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, Private Limited, 1998, s.486-487.

¹² Allen, "Phenomenology of Religion", s. 186, "Din Fenomenolojisi", s. 440; Cox, *A Guide to the Phenomenology of Religion*, s. 17.

¹³ Bkz. Allen, "Phenomenology of Religion", s. 186, "Din Fenomenolojisi", s. 440; Alıcı, "Kutsal'a Giden Yol: Dinler Tarihi'nde Metodolojik Bir Yaklaşım veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, 5, (3), s. 76.

¹⁴ Cox, *Kutsalı İfade Etmek*, s. 38.

¹⁵ Cox, *A Guide to the Phenomenology of Religion*, s. 19, 26.

tırılması sürecinde yargıların paranteze/askıya alınması anlamına gelen “*epoche*’dur.¹⁶ Onun fenomenolojik yönteminde ilkelerin ilkesi olarak tanımladığı diğer önemli kavram “*eidetik vizyon*” yani “*sezgi*” dir. Fenomenolojiye hükmeden bu ilkeye göre, doğrudan doğruya sezgiyle elde edilmeyen hiçbir şey kesin değildir. Dolayısıyla elde edilen bilgileri sezgi süzgecinden geçirerek doğrulamak fenomenoloji biliminin temelidir.¹⁷

Din Fenomenolojisi sadece Husserl fenomenolojisinden ortaya çıkmasa da onun kavramlarını geliştirerek kullanmıştır.¹⁸ Dolayısıyla genel kanaate göre Felsefi Fenomenoloji’nin kurucusu kabul edilen Husserl’in felsefesinde kullandığı temel kavramlar, kendisinden sonraki fenomenologların görüşlerinde farklı şekillerde tezahür etmiş ve Din Fenomenolojisinin ortaya çıkmasında, şekillenmesinde ve gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.¹⁹

Genel anlamda tarihi süreç içerisinde sırasıyla genel tarihin, Dinler Tarihinin, Karşılaştırmalı Dinler Tarihinin ve son olarak da Din Fenomenolojisinin teşekkül ettiği söylenebilir. Bu bağlamda Din Fenomenolojisi dine yönelik normatif yaklaşımlara karşı reaksiyoner bir tavır olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Din Fenomenolojisi, insanların Tanrı tecrübelerine sahip olduklarını iddia etmeleri karşısında, “Böylesi dini bir varlığın tecrübesini yaşamamanın anlamı nedir?”, “Böylesi dini fenomenleri tecrübe etmenin anlamı ve önemi nedir?”, “Biz, nasıl varsayımlarımızı ve değer yargılarımızı paranteze alabilir, inananın dini dünyasına girebilir ve dini fenomenlerin anlamını doğru bir şekilde tasvir edebiliriz?” şeklindeki soruların cevabını araştırır.²⁰ Bu sorulardan hareketle, dinlerin dini tecrübelerine dayandığı görüşünü benimseyerek kendine has yöntemlerle bunları tasvir etmeyi amaçlar.²¹

Genel olarak modern dönem din fenomenologları ve dinler tarihçilerinin çoğunluğu tarafından Amsterdam Üniversitesi Dinler Tarihi profesörü (1879-1899), Hollandalı bilim adamı Chantepie de la Saussaye

¹⁶ Lewis&Staeher, *Phenomenology*, s. 5.

¹⁷ Lewis&Staeher, *Phenomenology*, s. 6.

¹⁸ Flood, *Beyond Phenomenology*, s. 92.

¹⁹ Cox, *A Guide to the Phenomenology of Religion*, s. 30.

²⁰ Allen, “Phenomenology of Religion”, s. 188.

²¹ Allen, “Phenomenology of Religion”, s. 183.

(1848-1920), dini fenomenleri zaman ve mekân ayırımı yapmaksızın sınıflandırması nedeniyle, özel bir sınıflandırma disiplini olarak Din Fenomenolojisinin gerçek kurucusu kabul edilir.²² Saussaye'la birlikte, Din Fenomenolojisinin ortaya çıktığı ilk dönem ve şekillenmeye başladığı klasik dönemden günümüze, tek bir Din Fenomenolojisinden ziyade pek çok Din Fenomenolojisinin mevcut olduğu söylenebilir.²³

Son dönemlerde Din Fenomenolojisi, Dinler Tarihinden bağımsız ve özgün bir disiplin olarak anlaşılmakta ve dinde ortaya çıkan tüm fenomenleri sistematik ve mukayeseli bir şekilde tasnif eden, onları “anlamaya” ve “yorumlamaya” çalışan bir disiplin olarak algılanmaktadır.²⁴ Ancak Din Fenomenolojisinin belli başlı parametrelerini ortaya koymak oldukça zordur. Çünkü ortaya çıkışından günümüze din fenomenoloğunun sayısı kadar Din Fenomenolojisi olduğu genel kanaati din bilimcilerince kabul edilir. Bu görüşü destekler nitelikte Din Fenomenolojisiyle ilgili Türkiye’de önemli çalışmaların sahibi Prof. Dr. Mustafa Ünal da Din Fenomenolojisi Tarihçe Yöntem Uygulama adlı eserinde dokuz farklı Din Fenomenolojisinden bahsederek, din fenomenologlarının görüşleri bağlamında bu fenomenolojileri incelemiştir.²⁵ Dolayısıyla burada Din Fenomenolojisini bir disiplin olarak görmeye sevk eden ve kendisini diğer dinleri araştırmada kullanılan söz konusu yaklaşımlardan ayıran veya kimi zaman onlarla birleştiren temel özellikler incelenecektir.

1. *Epoche* (Paranteze Alma) Yöntemini Kullanma

Din fenomenoloğu dini fenomenlerin anlamını ortaya çıkarmayı temel görevi olarak kabul ederken, dini inançların dayandırıldığı referans noktalarını dikkate almaz ve dini hükümlerin nesnel gerçekliğe sahip olup olmadığıyla ilgilenmez. Çünkü bunlar Din Felsefesinin veya

²² Bkz. Mustafa Ünal, *Din Fenomenolojisi (Tarihçe, Yöntem ve Uygulama)*, Kayseri: Geçit Yay., 1999, s. 6; Allen, “Phenomenology of Religion”, s. 191; “Din Fenomenolojisi”, s. 444; Cox, *A Guide to the Phenomenology of Religion*, s. 105; Jacques Waardenburg, *Classical Approaches to the Study of Religion: Aims, Methods and Theories of Research*, New York, Berlin: Walter de Gruyter, 1999, s. 105; Alıcı, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, İstanbul: İz Yay., 2011, s. 179; Molendijk, *Emergence of the Science of Religion*, s. 30.

²³ Alıcı, “Kutsal’a Giden Yol”, s. 75

²⁴ Alıcı, “Kutsal’a Giden Yol”, s.74.

²⁵ Ünal, *Din Fenomenolojisi*, s. 98- 147.

Teolojinin görev alanına girer.²⁶ Dolayısıyla temel görevini gerçekleştirmek amacıyla Din Fenomenolojisinde kullanılan başlıca yöntemler, *epoche*, *empati* ve *eidetik vizyon*'dur. "Husserl'ci Fenomenoloji"den ödünç alınarak (Husserl ise paranteze alma kavramını matematikçilerden ödünç almıştır) kullanılan *epoche* yöntemi, Din Fenomenolojisinde kendine has bir yer edinmiştir.²⁷ İngiliz fenomenoloji ekolünün önemli temsilcilerinden birisi olan Ninian Smart da (1927-2001), Husserl'in ortaya attığı ve ondan istifade eden fenomenologların *epoche* olarak bahsettiği kavramı, *metodolojik agnostisizm* kavramı bağlamında ortaya koymuştur. O, bu kavramı, "Biz tanrıların varlığını ne inkâr ne de kabul ederiz."²⁸ diyerek özetlemiştir.

Özgün ve saf fenomenlerin anlamına erişebilmek için kişinin ön yargılarını, fikirlerini ve inançlarını paranteze almasını ifade etmek için Husserl'in kullandığı *epoche* kavramı, askıya almak (*suspension*) veya paranteze almak (*bracketing*) anlamlarını ifade edecek şekilde Grekçe "ben geri duruyorum" anlamındaki *epecho* fiilinden türetilmiştir.²⁹ Husserl bu yöntemi, hakikatin bilgisini araştırırken ontolojik sorularla ilgili yargılar konusunda tarafsızlığın zorunluluğunu belirtmek için kullanmıştır. *Epoche* kavramıyla Husserl'in vurgulamaya çalıştığı şey, bilincin dışındaki gerçek dünyanın varlığına atıfta bulunmaksızın tecrübenin doğasının uygun bir şekilde açıklanabilmesidir. Yani ona göre insan, dünya hakkında her daim sahip olduğu varsayımlarını paranteze alarak, tecrübenin doğası hakkında bilgi sahibi olabilir.³⁰

Hindistanlı din bilimcisi Mariasusai Dhawamony (1925-...) *epoch*'u, fenomenlerin kendi adına konuşmalarına izin vermek için fenomenlerle ilgili ön yargıları askıya almak olarak tarif eder.³¹ Dolayı-

²⁶ Ursula King, "Din İncelemede Tarihsel ve Fenomenolojik Yaklaşımlar", *Dinler Tarihi İncelemelerinde Çağdaş Yaklaşımlar (1945'ten Günümüze)*, Yayına Hazırlayan ve Çev. Fuat Aydın, Ankara: Eskiye Yay., 2013, s. 69.

²⁷ Cox, "Methodological Views on African Religions", *The Wiley-Blackwell Companion to African Religions*, Ed. Elias Kifon Bongmba, UK: Blackwell Publishing, 2012, s. 26.

²⁸ Smart, *The Phenomenon of Religion*, s. 53.

²⁹ Bkz. Alici, "Kutsala Giden Yol", s. 77; Ryba, "Phenomenology of Religion", s. 103; Allen, "Din Fenomenolojisi", s. 442; Cox, *A Guide to the Phenomenology of Religion*, s. 31.

³⁰ Lewis&Staeher, *Phenomenology*, s. 5; Summer B. Twiss, *Experience of the Sacred: Readings in the Phenomenology of Religion*, USA: University Press of New England, 1992, s. 3.

³¹ Mariasusai Dhawamony, *Phenomenology of Religion*, Rome: Gregorian University Press, 1973, s. 17.

sıyla Felsefi Fenomenolojide olduğu gibi din fenomenoloğu önceki fikirlerini, düşüncelerini, kanaatlerini ve inançlarını askıya/paranteze alarak dini fenomenlerin konuşmalarına izin vermelidir. Örneğin; din fenomenoloğu, İsa Mesih'in Tanrı'nın hakiki ve tamamlanmış vahyi olduğuna inanan bir Hıristiyan ise, sahip olduğu ön yargısını askıya/paranteze almalı ve dini fenomenleri Hıristiyan ön yarguların süzgecinden geçirmeden kendi adlarına konuşmalarına izin vermelidir.³²

Hollandalı din fenomenoloğu Gerardus van der Leeuw (1890-1950), Husserl'e ait pek çok kavramı kullandığı meşhur eserinde, dini fenomenlerle ilgili yapılan gözlemin, görünümünün arkasındaki varsayımlar üzerine değil fenomenlerin kendisiyle sınırlandırmasını, *epoche* yöntemi için temel ilke olarak kabul eder.³³ Leeuw, gözlemcinin *epoche* yöntemiyle dinin subjektif doğasını ve objektif anlamını elde edebileceğini düşünür.³⁴ Kristensen ise, inananın inancından başka dini gerçeklik yoktur anlayışını benimseyerek, dini fenomenlerle ilgili teolojik ve evrimci varsayımları eleme yoluyla *epoche* yöntemini kullanır. Nitekim dinin doğası, fonksiyonu, amacı veya anlamı hakkındaki akademik teorilerde askıya/paranteze alınması gereken unsurlardır.³⁵ Çünkü *epoche* yöntemi indirgemecilik karşıtı olduğundan din fenomenoloğu fenomenleri dindarların hayatında göründükleri biçimde tasvir etmek için bütün kişisel ön kabullerini askıya/paranteze almak zorundadır.³⁶

Ünal, *epoche* (paranteze alma) yönteminin uygulanışını şu şekilde örneklendirir: Fenomenolog, "Ben, Kuran'ın Allah'ın sözü olduğuna inanıyorum" diyen birisine şöyle karşılık verebilir: "Hadi, senin ifadenin doğru olup olmadığını bir an için paranteze alalım." ve ardından şu soruyu sorabilir: "İnanıyorum kelimesiyle ne kastediyorsun? Senin ifaden delil değildir. Ne demek istediğini tasvir et!" veya şöyle diyebi-

³² Cox, *Kutsal İfade Etmek*, s. 50.

³³ Gerardus van der Leeuw, *Religion in Essence and Manifestation*, Trans. John Evan Turner, New Jersey: Princeton Legacy Library, 1986, s. 646.

³⁴ Cox, "Methodological Views on African Religions", s. 27.

³⁵ Bkz. W. Brede Kristensen, *The Meaning of Religion: Lectures in the Phenomenology of Religion*, Trans. John B. Jarman, Netherlands: The Hague, 1960, s. 6; Cox, *A Guide to the Phenomenology of Religion*, s. 115; Walter Capps, *Religious Studies: The Making of a Discipline*, Minneapolis: Augsburg Fortress Press, 1995, s. 124.

³⁶ Emir Kuşçu, *Dinleri Anlamada Fenomenolojik Yöntem Sorunu: Wilfred Cantwell Smith Örneği*, Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 36.

lir:“Aslında, senin de dediğin gibi Kuran’ın gerçekten Allah’ın sözü olup olmadığı üzerinde durmamız gerekir, fakat bunu yapmadan önce bu meseleyi paranteze alalım ve Allah’ın sözü ile ne kastettiğini soralım. Ancak bu terimle ne kastettiğini tasvir ettikten sonra, ifadenin doğruluğunu ve yanlışlığını seninle tartışabilirim.” Burada amaç, fenomenoloğun araştırma esnasında, inancını, duygusunu ve ön fikirlerini ön plana çıkarmadan fenomenlere tarafsız bir şekilde yaklaşmayı başarabilmesidir.³⁷

Hollandalı din fenomenoloğu C. Jouco Bleeker (1898-1983), *epoche* yöntemini ön yargıların askıya alınması olarak tarif ederek, bu yöntemin din fenomenoloğunu incelediği dini fenomenler karşısında ön yargılarına göre hüküm vermeyen bir dinleyici pozisyonuna yerleştirdiğini ifade eder. İngiltere’nin Lancaster Üniversitesinde görev yapan din bilimcisi Robert A. Segal (1948-...) ise, dinle ilgili ön yargıların paranteze alınması anlamında kullanılan *epoche* yöntemiyle, dinle ilgili bir ön yargının gerçekteki öneminin değil inanan açısından öneminin vurgulandığını düşünür. Segal, din fenomenologlarının *epoche* yönteminin nasıl uygulanacağını açıklamayı ihmal ettiklerini dile getirir. Çünkü ona göre ön yargıları paranteze almayı teklif etmek başka bir şey iken, bunu başarabilmek oldukça başka bir şeydir.³⁸

Klasik fenomenolojiye çeşitli eleştiriler yönelten Hollandalı din bilimcisi Jacques Waardenburg (1930-2015) *epoche*’u, din araştırmacısının doğal dünyasını askıya alması, insanın varoluşsal temel sorunlarına açık olması ve incelediği özel nesneye odaklanması olarak tarif eder.³⁹ Dolayısıyla o, eğer doğruluk ve gerçeklikle ilgili ön yargılar askıya/paranteze alınarak fenomenlerin kendi adına konuşmaları isteniyorsa, bu iş için sahici/otantik olmayan (inauthentic) bir doğruluk ve gerçeklikle ilgilenen sahici/otantik olmayan (inauthentic) bir felsefeyi gerekli görür.⁴⁰

³⁷ Mustafa Ünal, “Halk Dini Verilerinin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, S. 5, s. 233.

³⁸ Robert A. Segal, “In Defense of Reductionism”, *The Insider/Outsider Problem in The Science of Religion*, Ed. Russell T. McCutcheon, New York: The Bath Press, 2005, s. 150.

³⁹ Waardenburg, *Reflections on the Study of Religion*, Berlin: Walter de Gruyter, 1978, s. 106.

⁴⁰ Waardenburg, *Reflections on the Study of Religion*, s. 130.

Amerikalı dinler tarihçileri O. Petterson ve H.Akerberg, “Bilim adamı belli bir ölçüde, kendi çağının düşüncelerine teslim olmuştur.” anlayışını benimseyerek, din fenomenoloğunun ne kadar ön yargılarından kurtulmak istese de kültürel, sosyal ve psikolojik etkilenmelerden kurtulamayacağını ve mükemmel bir *epoche* yönteminin uygulanamayacağını ifade ederler. Dolayısıyla onlara göre *epoche* yöntemi, gözlemcinin ön yargılarını asgariye indirme çabasıdır.⁴¹

2. Empati Yöntemini Kullanma

Din Fenomenolojisinde dini fenomenlerin anlamına ulaşmak için kullanılan ikinci anahtar yöntem *empati*'dir. Din Fenomenolojisinde kullanılan *empati* yöntemi Husserl felsefesine dayandığı için, Husserl'in *empati* anlayışı şöyle özetlenir: Kişisel bilinç hem özel hem de evrensel-dir. Kişisel bilincin sınırlılıkları olmakla beraber rasyonalitenin evrensel bir şekline de sahiptir. Yani gözlemci özel ve bireysel olmasına rağmen başkalarıyla paylaştığı ortak bir dünya anlayışına da sahiptir. Bu ortak dünya anlayışı *empati* yoluyla sağlanır ve öznelarası (*intersubjectivity*) bir niteliğe sahiptir. Bu kavram Din Fenomenolojisine aktarıldığında din bilimcisi dini gerçeklerin içsel anlamına *empati* yoluyla nüfuz edebilir.⁴²

Leeuw'un fenomenologların görünümüleri yorumlarken üzerinde ısrarla durmaları gerektiğini düşündüğü ve “*bütün sanatlar ve zihin bilimleri için zorunlu olan aktörün ilkel beşeri sanatı*”⁴³ olarak tanımladığı sempatik müdahale (*sympathetic interpolation*) yöntemi için Smart *empati* (einfühlung) kavramını tercih eder.⁴⁴ Nitekim Smart, Din Fenomenolojisinde kullanılan *empati* yöntemine atfen, bu kavram yerine “bilgili empati” (informed empathy) kavramını kullanmayı tercih eder.⁴⁵ Bu yöntemi, fenomenoloğun diğer dini kültür dünyasının hatta kendi kültüründeki farklı dünyaların içerisine girme teşebbüsünün duygusal yönü olarak nitelendirir. Bu bağlamda sempatinin *epoche* yöntemini

⁴¹ Cox, *Kutsalı İfade Etmek*, s. 52- 53.

⁴² Cox, *A Guide to the Phenomenology of Religions*, s. 213.

⁴³ Leeuw, *Religion in Essence and Manifestation*, s. 675.

⁴⁴ Cox, “Methodological Views on African Religions”, s. 28.

⁴⁵ Ayrıca Smart, kimi zaman empati yöntemini ifade etmek için “bilgili empati”ye işaret edecek şekilde, “yapılandırılmış empati” (structured empathy) kavramını kullanır. Bkz. *Worldviews: Crosscultural Explorations of Human Beliefs*, New York: Charles Scribner's Sons, 1983, s. 16, 176.

içermezken, “bilgili empati”nin güçlü bir şekilde *epoche* yöntemine yer verdiğini belirtir.⁴⁶ “Bilgili empati” yöntemini, “*Bir kişiyi onun ayakka-bısıyla/çarığıyla bir mil yürümeden asla yargılama.*” sözüyle özetleyen Smart, inananın inanç dünyasına nüfuz edebilmek için *empati* kadar kişinin zihinsel arka planını inşa eden yapıları anlamamanın da önemli olduğunu ileri sürer. Örneğin; “Sri Lanka’da Buda heykeline çiçek koyan bir Budisti anlamak için ne yapmalıyız? sorusunu soran Smart, onu anlamak için onun dünya anlayışını ve bu anlayışı şekillendiren karmaşık yapıların anlaşılması gerektiğini ifade eder. Dolayısıyla “bilgili empati” de, hayal gücünün yanında çeşitli yapıların tasvirlerine de yer vermenin gerekliliğini vurgular.⁴⁷

Empati, dindarın dini tecrübesini tam anlamıyla anlayabilmek için araştırmacının kendini onun yerine koymak suretiyle, onun duygularını ve içyüzünü anlaması olarak tanımlanır.⁴⁸ *Empati*, birinin başkasının zihnindekileri elde etmesi olarak da ifade edilir.⁴⁹ Bu yöntemin temel amacı, araştırmacının inanana ait niyetler ve anlamlarla ilgili derin bir kavramayı gerçekleştirilmesine yardımcı olacak duygudaşlığı sağlamaktır.⁵⁰

Dhavamony, dini bir fenomeni anlamamanın inananın dini tecrübele-rine, düşüncelerine, duygularına, fikirlerine vb. yönelik empatiyle mümkün olacağını ifade eder. Bu anlama eylemi inananın tecrübe, duy-gu ve düşüncesinin tekrar edilmesi anlamına gelmez. Taklit edici (imita-tive) veya tekrar edici tecrübe inananın tecrübesini anlamamanın bir koşulu da değildir. Örneğin birisi oldukça sakinken, diğeri heyecanlı olabilir veya neşeli olan birisi diğerrinin üzgün olduğunu bilebilir. Ancak söz konusu kişinin üzgünlüğün ne olduğunu tam olarak anlaması için daha önceden üzgünlük hissini yaşamış olması gerekir. Dolayısıyla *empati*, kişinin kendi davranış ve tecrübesiyle aynı temele dayanan diğerr kişinin

⁴⁶ Smart, *The Phenomenon of Religion*, London: The Macmillan Press Ltd., 1978, s. 74-75.

⁴⁷ Smart, Ninian, “Methods and Disciplines in the Study of Religion”, *Concept and Em-pathy: Essays in the Study of Religion*, Ed. Donald Wiebe, New York: New York University Press, 1986, s. 211-212.

⁴⁸ Ünal, *Din Fenomenolojisi*, s. 78.

⁴⁹ Wendy Doniger O’Flaherty, “The Uses and Misuses of Other People’s Myths”, *The Insi-der/Outsider Problem in The Science of Religion*, Ed. Russell T. McCutcheon, New York: The Bath Press, 2005, s. 331.

⁵⁰ Russell McCutcheon, “Introduction”, *The Insider/Outsider Problem in The Science of Religion*, New York: The Bath Press, 2005, s. 3.

davranış ve tecrübesini anlamayı ifade eder. Bu nedenle, dini bir eylemi veya ritüeli herhangi bir şekilde tecrübe etmeyen bir kişi söz konusu eylem veya ritüelin anlamını kapsamlı bir şekilde elde edemez.⁵¹ Bu bağlamda Allen, çoğu fenomenoloğun, *empati*'nin gerçekleştirilebilmesi için, araştırmacının en azından özel bir dini tecrübeye sahip olması gerektiğini düşünürken, fenomenologlardan bazılarının araştırmacının bir dini tecrübeye sahip olmasının başkalarının dini tecrübelerinin anlamını elde etmede ön yargılı davranmasına sebep olduğunu/olacağını düşündüklerine dikkat çekmektedir.⁵²

Tek dini gerçekliği inananın inancı olarak kabul eden Kristensen'in çizgisinde Wilfred Cantwell Smith (1916-2000), dini fenomenlerin inanan açısından ele alınmasının ve içeriden öğrenmeye önem verilmesinin gerektiğini ifade eder. Çünkü ona göre herhangi bir fenomeni dışarıdan tasvir etmek, onu inanan için kabul edilemez bir şey yapmaktır. Bu noktada Cox, *empati* ile fenomenoloğun bir mümin haline gelmeyeceğini dolayısıyla fenomenoloğun empatik bir tutum sergilemede ısrarcı olması gerektiğini vurgular. Cox, empatik bir tutumun dinle ilgili garip veya alışılmamış ifadeleri anlamadaki yetersizliğinden dolayı, fenomenoloğun tecrübesine yabancı olanı aşına olduğuna tercüme ederek kendi tecrübesine dahil etmesi anlamında "*empatik müdahale*"yi teklif eder. Ona göre yaptığı çalışmalarda dünya dinlerine ait ifadelerin batılılar için anlaşılabilir görüldüğünü ifade eden Cantwell Smith'in, anlaşılabilir görünen bu ifadeleri batılıların aşına oldukları ifadelere tercüme ederek onların hayatına katması "*empatik müdahale*" için önemli bir örnektir.⁵³

Cox, hakikat problemi bağlamında *empati* ve *epoche* arasındaki gerginliğe dikkat çeker. Çünkü herhangi bir dinin hakikat iddiaları hakkında *epoche* yöntemini uygulamak bu dinin mensuplarının bakış açılarından uzak durmayı gerektirir. Bu bağlamda Cox, "*empati- epoche*" gerginliğini ortadan kaldırmak için Smart'ın, inananın his, tavır, tutum

⁵¹ Dhawamony, *Phenomenology of Religion*, s. 18-19.

⁵² Allen, *Din Fenomenolojisi*, s. 457.

⁵³ Cox, *Kutsalı İfade Etmek*, s. 53- 54; "Methodological Views on African Religions", s. 27-28.

ve kanaatlerine atıfta bulunarak yapılan tasviri ifade eden “*anlamlı epoche*” yöntemine dikkat çeker.⁵⁴

Din araştırmalarında bir taraftan “değer yargısız”, diğer taraftan “empatik” yaklaşımın önemine işaret eden Smart, kimi zaman bu iki yaklaşım arasında gerilimlerin açığa çıktığını belirtir. Dolayısıyla o, ortaya çıkan gerilimlerin üstesinden gelmek amacıyla “*anlamlı epoche*” adını verdiği yöntemi kullanır. Bu doğrultuda Din Fenomenolojisi için sadece inançların dolaylı anlatımının değil aynı zamanda bu inançlarla ilgili hislerin incelenmesinin ancak fenomenologda ortaya çıkan hislerin paranteze alınmasının gerekliliğini ifade eder. Smart, bu şekilde gerçekleştirilecek olan epoche yöntemini “*anlamlı epoche*” olarak isimlendirir.⁵⁵

Smart, “*anlamlı epoche*” u, inananın hakikat iddiaları yanında hislerini ve tavırlarını da incelemeye tabi tutmakla, Din Fenomenolojisinde kullanılan *epoche* yönteminin hem sınırını hem de kullanım alanını genişletmektedir. Dolayısıyla onun bu yöntem aracılığıyla, din araştırmalarında diyalojik yöntemlerin kullanılmasını teklif eden çağdaşlarının görüşlerini güncelleyerek, alana yeni bir hareket noktası kazandırdığı söylenebilir.

3. Tasvirici (*Deskriptif*) Olma

Felsefi Fenomenoloji tasvirici bir disiplin/yaklaşım olma amacı taşır. Bu bağlamda fenomenlerin kendilerine doğru yöntemle bakılmaları halinde insan bilincine açıkça ve doğru şekilde kendilerini sunmaları fenomenolojide “*şeylerin (fenomenlerin) kendisine yönelmek*” anlamında, Almanca “*Zu den Sachen!*” ve İngilizce “*Back to the things themselves*” şeklinde slogan haline gelmiştir. Aynı şekilde bu söz Din Fenomenolojisinin de temel sloganı olmuştur.⁵⁶ Bu sloganla Din Fenomenolojisinin tasvirici özelliğine yapılan vurgu şu şekilde özetlenir: “*Literal olarak tercüme edildiğinde bu slogandaki şeyler ifadesi, mümkün olduğu kadar bütün nesne çeşitlerini kapsayacak şekilde en geniş anlamda ele alınmalıdır. Diğer sloganlar gibi bu slogan gücünü, kendisine sahip*

⁵⁴ Cox, *Kutsalı İfade Etmek*, s. 57.

⁵⁵ Smart, *The Phenomenon of Religion*, s. 33.

⁵⁶ Bkz. Lewis&Stahler, *Phenomenology*, s. 5; Allen, “Din Fenomenolojisi”, s. 442; Alıcı, “Kutsala Giden Yol”, s. 76.

*olduğu anlamın daha fazlasının yüklenmesinden kazanır. Bir Alman herhangi birine bu sözü söylediğinde 'kendi işine bak' demiş gibi bir anlamı ifade eder. Bu slogan, kendilerini ifşa ettikleri özel bağlamlarında, bir fenomen olan tüm nesne çeşitlerinin tasviriyle ilgilenmesi noktasında araştırmacıyı uyarır.*⁵⁷

Dinler Tarihinin tasvirici üslubundan farklı olarak Din Fenomenolojisi tasvir süreciyle birlikte analitik yöntemi kullanarak en basit şekliyle dini fenomenleri “anlama”yı amaçlar.⁵⁸ Din Fenomenolojisinin en temel amacı dini fenomenleri açıklamaktan ziyade onları tam anlamıyla tasvir etmek olduğundan⁵⁹ Cox’un ifadesiyle, din fenomenoloğunun ilk görevi, olgunlaşmamış yorumlardan kaçınarak dini fenomenlerle (şeylerin kendileriyle) ilgili verileri doğru bir şekilde tasvir etmektir. Bu görevi başarabilmesi için yapması gereken, dini fenomenlerle ilgili sözleri, eylemleri, mimikleri, şarkıları, sembolleri ve inananın açıklamaları gibi unsurları inananın tanıklığına uygun bir şekilde tasvir etmektir. Ancak Cox, din fenomenoloğunun kendisine ait yargılarının, dini fenomenlerle ilgili verileri inananın tanıklığı açısından tasvirinde muhakkak etkili olacağını dile getirir. Cox, tasviri etkileyen bu olumsuzluktan kurtulmak için “*empati- epoche*” gerginliğinde olduğu gibi Smart’ın *anlamlı epoche* yönteminin uygulanmasını teklif eder.⁶⁰

Smart, “değer yargısız” (value-free) kavramıyla, din fenomenoloğunun fenomenolojik incelemelerinde ön yargılarını, fikirlerini ve teorilerini terk ederek mümkün olduğu kadar objektif olması gerektiğine işaret eder. Bir başka ifadeyle Smart, fenomenolojik tasvirin “değer yargısız” olması gerektiğini vurgular. Genellikle istenilmesine rağmen mükemmel bir objektifliğe veya değer yargısızlığa ulaşmanın mümkün olmadığını ileri sürüldüğünü belirten Smart, dünyanın ve insanın sırları karşısında pek çok teorinin hüsrana uğradığını dolayısıyla bu noktada objektifliğin iki açıdan önem kazandığını ifade eder. Birincisi, objektiflik sayesinde araştırmacı, incelediği konuya ön yargılarından bağımsız

⁵⁷ Richard Schmith, “Phenomenology”, *Encyclopedia of Philosophy*, Ed. Paul Edwards, New York: Macmillan, 1967, Vol. 6, s. 137.

⁵⁸ Ünal, *Din Fenomenolojisi*, s. 82; King, “Din İncelemesinde...”, s. 10.

⁵⁹ Ünal, *Din Fenomenolojisi*, s. 79.

⁶⁰ Cox, *Kutsalı İfade Etmek*, s. 58- 59.

bir şekilde ve hayal gücünü işe koşarak ortaya koyduğu yeni sorular bağlamında yaklaşmayı başarabilir. İkincisi, objektiflik sayesinde araştırmacı en gözde görüşlerinin bir anlamda ölüm imkânını kabul eder. Objektiflik kavramının hem doğa bilimlerinde hem de insani bilimlerde kullanıldığını belirten Smart, bu kavramın genellikle hisleri veya *empati*'yi ihtiva etmemesine rağmen insani bilimlerde kullanıldığı durumlarda *empati* kavramının önemli bir hal aldığını belirtir. Bu durumun önemini ifade etmek için Amerikan yerli atasözü olan “*Bir kişiyi onun ayakkabısıyla/çarığıyla bir mil yürümeden asla yargılama.*” ifadesini, “*Bir kişiyi onun ayakkabısıyla/çarığıyla bir mil yürümeden asla tanımlama.*” şeklinde uyarlayarak kullanır. Din Fenomenolojisinin bir dereceye kadar değerler dünyasına girmek zorunda olduğunu ve bu şekilde “değer yargısız” olması gerektiğini düşünen Smart, bu durumun Kristensen ve Leeuw tarafından tatbik edilen fenomenolojik metodun bir parçası olduğunu ifade eder.⁶¹

Günümüzde din fenomenologlarının büyük çoğunluğu kendilerini sadece tasvir yapmakla sınırlandırmaz. Bu nedenle din fenomenologlarının sadece tasvirci bir yaklaşımı benimsemeleri gerektiği iddia edilerek, onların dini fenomenler hakkındaki verileri tasvir etmenin ötesine geçmekle eleştirildiği görülür.⁶²

4. *Eidetik Vizyon (Eidetic vision) Yöntemini Kullanma*

Fenomenolojik metot, genellikle *epoche* ve *eidetik vizyon* olarak özetlenir. Çünkü Husserl Fenomenolojisi'nde objektif fenomenlerin esas anlamlarıyla ilgili objektif bir anlamaya erişebilmek için *epoche* ve *eidetik vizyon* yöntemlerinin birlikteliğine ihtiyaç vardır. Husserl'in düşünülebilir olan her şeye uygulanabileceğini düşündüğü *eidetik vizyon* yöntemi, yapılarından hareket ederek fenomenlerin asli anlamını sezme olarak tanımlanır. Husserl'in şekil, form ve düşünce gibi anlamlara gelen Grekçe *eidos* kavramından türettiği bu yöntem *eidetik redüksiyon* olarak da isimlendirilir.⁶³

⁶¹ Smart, “Methods and Disciplines in the Study of Religion”, s. 211.

⁶² Bkz. Allen, “Din Fenomenolojisi”, s. 454, 458.

⁶³ Bkz. Edmund Husserl, *Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology*, Translated by D. Cairns, The Hague, 1977, s. 69- 70; Allen, “Din Fenomenolojisi”, s. 443; Ryba, “Phenomenology of Religion”, *The Blackwell Companion to the Study of Religion*,

Din Fenomenolojisi metodolojisinde *eidetik vizyon* yöntemi, dini fenomenlerin esas anlamlarını araştırma amacına hizmet etmektedir.⁶⁴ Çünkü bu yöntem, derin dini tecrübenin ve inancın ifadeleri olan dini verilerin anlamını kavramayı hedefler. Bu yöntem aracılığıyla Din Fenomenolojisi, dindar insanlar tarafından tecrübe edildiği ve yaşandığı şekliyle dini fenomenlerin derin bir anlamını elde etmeyi sağlar.⁶⁵ Eric Sharpe (1933-2000), *eidetik vizyonu*, gözlemcinin bir durumun temellerini görebilme veya bir fenomenin olmuş olduğu, olabileceği ya da olması gerektiği şeye karşıt olarak gerçek özünü algılama kapasitesi olarak tanımlar.⁶⁶

Bu yöntemin amacı, dini fenomenlerin özünü araştırmak ve onların özünü ortaya koymak olduğundan Cox, Eliade'ın dinin anlamıyla ilgili yorumunu *eidetik vizyon* için en önemli örnek sayar. Cox, Eliade'ın Husserl'in *eidosis* anlayışından haberdar olmasına rağmen, çalışmalarını onun kavramları üzerine temellendirmediğini ve açıkça *eidetik vizyon* kavramını kullanmadığını bilerek bu örneklendirmeyi yapmaktadır. Çünkü Cox'a göre Eliade'ın kutsalın tezahürünü ifade eden *hiyerofani* kavramı, din fenomenologlarına dinin anlamını açan anahtar bir kavramdır. Eliade bununla, dinin evrensel özü hakkında bütün sosyal ve kültürel bağlamlarda uygulanabileceğine inandığı bir kavramı inşa etmiştir.⁶⁷ Aynı şekilde Leeuw'un "güç", Cantwell Smith'in "iman" ve Smart'ın "odak" kavramlarının dinin esas anlamını veya özünü ortaya koyma amacı taşıyan birer *eidetik vizyon* anlayışı olduğu söylenebilir.⁶⁸

Dini pratiğin ve tecrübenin fenomenolojik nesnesini ifade edecek bir kavrama ihtiyaç duyulduğunu belirten Smart, bu kavramı "odak" olarak tayin eder. O, odağın kimi zaman belli bir çoğulcuğa sahip olduğuna işaret ederek, odak (focus) yerine onun çoğulu olan odaklar (foci) kavramını kullanmayı tercih eder. Ayrıca bu kavramın herhangi bir ontolojik yüke sahip olmadığını düşünür. Dindar insan için nihai aşkın

Ed. Robert A. Segal, USA: Blackwell Publishing, 2006, s. 104; Cox, *Kutsalı İfade Etmek*, s. 39, 43; King, "Din İncelemesinde...", s. 10.

⁶⁴ Dhavamony, *Phenomenology of Religion*, s. 18.

⁶⁵ King, "Din İncelemesinde...", s. 70.

⁶⁶ Sharpe, "Din Fenomenolojisi", *Batı'da Din Çalışmaları*, Derleyen ve Çev. Ömer Mahir Alper, İstanbul: Metropol Yay., 2002, s. 117- 118.

⁶⁷ Cox, *Methodological Views on African Religions*, s. 29- 30

⁶⁸ Cox, *A Guide to the Phenomenology of Religion*, s. 211- 212.

olanın, var olup olmamasının önemine karşılık, bu kavram bağlamında örneğin bir odak olan Vişnu'nun var olup olmamasının herhangi bir önem arz etmediğini belirtir. Ancak Vişnu'nun, Hinduizm'in Vişnuculuk mezhebine tabi olan birinin rüyalarının ve ibadetinin odağı olduğunun kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda Evharistiyanın odağının İsa Mesih, Hıristiyanlığın odağının Teslis, Rig Veda'nın odağının Agni, Theravada Budizmi'nin odağının Nirvana, Budist tapınak kültürlerinin odağının Buda olarak kabul edilebileceğini ifade eder.⁶⁹

Eidetik vizyon'un dinin esas anlamıyla ilgili objektif bilgi sunma iddiasına yönelik olarak bu yönteminde bir çeşit subjektiflik taşıdığı eleştirileri vardır. Bu eleştirilerin sebebi zikredilen örneklerde olduğu gibi, farklı fenomenologların aynı fenomenleri incelerken ve fenomenolojik metottan istifade ettiklerini iddia ederken sürekli olarak farklı *eidetik vizyon* yöntemleri ortaya koymalarıdır. Bu nedenle Din Fenomenolojisinin tarafsızlığını yitirebileceği ileri sürülmektedir.⁷⁰

Buraya kadar zikredilen bilgiler tam anlamıyla Din Fenomenolojisinin parametrelerini ortaya koymada yeterli olmasa da, genel bir bakış açısı kazandırmaya yöneliktir. Bu bağlamda Allen, Din Fenomenolojisiyle ilgili çalışmasında otonom olarak gördüğü bu disiplinin, özelliklerini dokuz başlık altında değerlendirir. Ona göre Din Fenomenolojisi; mukayeseli ve sistematiktir, empiriktir, tarihidir, tasviricidir, indirgemeciliğe karşıdır, otonomdur, yönelmişlik özelliği vardır, *epoche* ve *empati* yöntemlerini kullanır ve temel yapıları ve manaları anlamayı hedefler.⁷¹

Hindistan asıllı Karşılaştırmalı Din Profesörü Arvind Sharma (1940-...), Din Fenomenolojisinin temel özelliklerini ele aldığı "*To the Things Themselves (2001)*" adlı eserinde, Din Fenomenolojisindeki farklılıkların mevcudiyetine işaret ederek, genel anlamda üzerinde ittifak olunan Din Fenomenolojisinin ayırt edici özelliklerini beş maddede özetler. Bu özellikler; Din Fenomenolojisinin tematik, sempatik, değer

⁶⁹Smart, *The Science of Religion & the Sociology of Knowledge: Some Metodological Questions*, New Jersey: Princeton University Press, 1973, s. 67.

⁷⁰ Allen, "Din Fenomenolojisi", s. 462; Alıcı, "Kutsala Giden Yol", s. 113.

⁷¹ Allen, "Din Fenomenolojisi", s. 453- 458.

yargısız, yorumlayıcı oluşu ve dini fenomenlerin yapılarını incelemesidir.⁷²

İngiliz din bilimcisi Michael Pye (1946-...) ise, Din Fenomenolojisinin en önemli iki özelliğinin, hakikat ve değer konularını paranteze alan tarafsız bir metodolojik yapı sunarak, din araştırmalarını Hıristiyan teolojisinin kontrolünden çıkarması ve inanan açısından dini verilerin anlamının önemini ortaya koyması olarak ifade eder.⁷³

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında, Din Fenomenolojisinin bütününe bakıldığında, din fenomenoloğu kadar Din Fenomenolojisi anlayışı olduğu genel kanaatine rağmen, din fenomenologlarının Din Fenomenolojisinin paradigmatik özellikleri üzerinde ittifak ettikleri söylenebilir. Nitekim Din Fenomenolojisinde *epoche*, *empati* ve *eidetik vizyon* yöntemlerinin kullanılmasının bu özelliklerin başlıcaları olduğu kabul edilir. Bu özellikler doğrultusunda din bilimcilerinin geneli tarafından, “*Din Fenomenolojisinin, araştırmacının bütün ön yargılarını paranteze alarak ve inananın bakış açısına odaklanarak veya empati yöntemini kullanarak, inananın dini pratik ve tecrübesini anlamayı amaçlayan ve bu doğrultuda hareket eden bir teşebbüs*” olarak kabul edildiği ifade edilebilir.

Sonuç

Genel anlamda Din Fenomenolojisinin tasvirciliği ve kullandığı yöntemlerle ilgili din fenomenologlarının anlayış birliğine sahip oldukları söylenebilir. Ancak özellikle *epoche* ve *eidetik vizyon* yöntemlerinin Felsefi Fenomenolojide de kullanılmasından hareketle, din fenomenologları arasında Din Fenomenolojisi ile Felsefi Fenomenoloji arasındaki ilişkinin mahiyeti konusunda çeşitli görüş ayrılıkları mevcuttur. Her şeye rağmen Din Fenomenolojisinde, ön yargılardan kurtularak ve empatik tarzda, dindarı veya ötekini tam anlamıyla anlama, genel bir ilke olarak temayüz eder. Esasında din fenomenologlarının Din Fenomenolo-

⁷²Arvind Sharma, *To the Things Themselves: Essays on the Discourse and the Practice of the Phenomenology of Religion*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2001, s. 33.

⁷³Michael Pye, *Comparative Religion: An Introduction Through Source Materials*, Harper and Row, New York, 1972, s. 284.

jisi anlayışlarındaki temel farklılıkların da, dindarı/ötekini daha iyi anlama amacıyla ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu doğrultuda Din Fenomenolojisinin parametrelerine yönelik, “Her şey dindarı/ötekini daha iyi anlamak için!” sloganı kullanılabilir.

Kaynakça

- Alıcı, Mustafa, “Kutsal’a Giden Yol: Dinler Tarihi’nde Metodolojik Bir Yaklaşım veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2005, 5, (3), s. 73- 120.
- Alıcı, Mustafa, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, İstanbul: İz Yay., 2011.
- Allen, Douglas, “Phenomenology of Religion”, *The Routledge Companion to the Study of Religion*, Ed. John R. Hinnells, New York: Routledge, 2005, s. 183-207.
- Allen, Douglas, “Din Fenomenolojisi”, Çev. Mehmet Katar, *AÜİFD*, c. XXXV, 1996, s. 437- 465.
- Capps, Walter, *Religious Studies: The Making of a Discipline*, Minneapolis: Augsburg Fortress Press, 1995.
- Cox, James L., *A Guide to the Phenomenology of Religion: Key Figures, Formative Influences and Subsequent Debates*, New York: The Continuum International Publishing Group, 2006.
- Cox, James L., *Kutsalı İfade Etmek: Din Fenomenolojisine Giriş*, Çev. Fuat Aydın, İstanbul: İz Yay., 2004.
- Cox, James L., “Methodological Views on African Religions”, *The Wiley-Blackwell Companion to African Religions*, Ed. Elias Kifon Bongmba, UK: Blackwell Publishing, 2012, s. 25-40.
- Dhawamony, Mariasusai, *Phenomenology of Religion*, Rome: Gregorian University Press, 1973.
- Flood, Gavin, *Beyond Phenomenology: Rethinking the Study of Religion*, London: Cassell, 1999.
- Hegel, G. W. F., *Phenomenology of Spirit*, Translated by, A.V. Miller, Motilal Banarsidass Publishers, Private Limited, Delhi-1998.
- Husserl, Edmund, *Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology*, Translated by D. Cairns, The Hague, 1977.

- King, Ursula, "Din İncelemesinde Tarihsel ve Fenomenolojik Yaklaşımlar", *Dinler Tarihi İncelemelerinde Çağdaş Yaklaşımlar (1945'ten Günümüze)*, Yayına Hazırlayan ve Çev. Fuat Aydın, Ankara: Eskiyei Yay., 2013, s. 69.
- Kristensen, W. Brede, *The Meaning of Religion: Lectures in the Phenomenology of Religion*, Trans. John B. Jarman, Netherlands: The Hague, 1960.
- Kuşcu, Emir, *Dinleri Anlamada Fenomenolojik Yöntem Sorunu: Wilfred Cantwell Smith Örneği*, Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Leeuw, Gerardus van der, *Religion in Essence and Manifestation*, Trans. John Evan Turner, New Jersey: Princeton Legacy Library, 1986.
- Lewis, Michael&Staehler, Tanja, *Phenomenology: An Introduction*, New York: Continuum International Publishing Group, 2010.
- McCutcheon, Russell, "Introduction", *The Insider/Outsider Problem in The Science of Religion*, New York: The Bath Press, 2005.
- Molendijk, Ariel L., *The Emergence of the Science of Religion in the Netherlands*, Leiden, Boston: Brill, 2005.
- O'Flaherty, Wendy Doniger, "The Uses and Misuses of Other People's Myths", *The Insider/Outsider Problem in The Science of Religion*, Ed. Russell T. McCutcheon, New York: The Bath Press, 2005, s. 331- 349.
- Popkin, R. H&Stroll, A., *Philosophy: Made Simple*, London: Heinemann, 1986.
- Pye, Michael, *Comparative Religion: An Introduction Through Source Materials*, New York: Harper and Row, 1972.
- Ryba, Thomas, "Phenomenology of Religion", *The Blackwell Companion to the Study of Religion*, Ed. Robert A. Segal, USA: Blackwell Publishing, 2006, s. 91- 122.
- Schmith, Richard, "Phenomenology", *Encyclopedia of Philosophy*, Ed. Paul Edwards, New York: Macmillan, 1967, Vol. 6, s. 135- 151.
- Segal, Robert A., "In Defense of Reductionism", *The Insider/Outsider Problem in The Science of Religion*, Ed. Russell T. McCutcheon, New York: The Bath Press, 2005, s. 39- 163.
- Smart, Ninian, *Worldviews: Crosscultural Explorations of Human Beliefs*, New York: Charles Scribner's Sons, 1983.

- Smart, Ninian, “Methods and Disciplines in the Study of Religion”, *Concept and Empathy: Essays in the Study of Religion*, Ed. Donald Wiebe, New York: New York University Press, 1986, s. 207- 219.
- Smart, Ninian, *The Science of Religion & the Sociology of Knowledge: Some Metodological Questions*, New Jersey: Princeton University Press, 1973.
- Sharma, Arvind, *To the Things Themselves: Essays on the Discourse and the Practice of the Phenomenology of Religion*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2001.
- Sharpe, Eric, “Din Fenomenolojisi”, *Batı’da Din Çalışmaları*, Derleyen ve Çev. Ömer Mahir Alper, İstanbul: Metropol Yay., 2002, s. 111- 156.
- Twiss, Summer B., *Experience of the Sacred: Readings in the Phenomenology of Religion*, USA: University Press of New England, 1992.
- Ünal, Mustafa, *Din Fenomenolojisi (Tarihçe, Yöntem ve Uygulama)*, Kayseri: Geçit Yay., 1999.
- Ünal, Mustafa, “Halk Dini Verilerinin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 2000, S. 5, s. 227- 242.
- Waardenburg, Jacques, *Classical Approaches to the Study of Religion: Aims, Methods and Theories of Research*, New York, Berlin: Walter de Gruyter, 1999.
- Waardenburg, Jacques, *Reflections on the Study of Religion*, Berlin: Walter de Gruyter, 1978.